

dr hab. Tomasz Kargol, prof. UJ

Instytut Historii UJ

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Marcina K. Schirmera *Wielka własność ziemska w powiecie grójeckim w latach 1864-1945*, Warszawa 2020, 382 ss., napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Tadeusza Epszteina

W ostatnich dekadach obserwować można wzmożone zainteresowanie tematyką ziemiańską. Organizowane są liczne konferencje, na księgarskich i bibliotecznych półkach odnaleźć można publikacje naukowe, popularno-naukowe oraz edycje wspomnień, dzienników i korespondencji z kręgu ziemianstwa i arystokracji. Wśród studentów i doktorantów popularność zyskują prace poświęcone rodzinom arystokratycznym, ziemianstwu i większej własności ziemskiej. W ten nurt badań wpisuje się recenzowana rozprawa doktorska. Jest ona ukoronowaniem dotychczasowych jego zainteresowań i dorobku naukowego, na który składają się prace o polskiej arystokracji, ziemianstwu w okolicach Łomży oraz ziemiańskich rezydencjach.

Recenzowana rozprawa poświęcona została dziejom większej własności ziemskiej w powiecie grójeckim w latach 1864-1945. Ramy czasowe nie budzą zastrzeżeń, wyznaczają one bowiem dzieje ziemianstwa w Królestwie Polskim i województw centralnych w okresie międzywojennym. Pierwszą datą wyznacza uwłaszczenie chłopów w Królestwie Polskim, a drugą ogłoszenie i realizacji dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej. Tak szeroko ujęte ramy czasowe pozwalają na dogłębną analizę problematyki większej własności ziemskiej w zmieniających się uwarunkowaniach politycznych i ekonomicznych.

Obszar objęty badaniami obejmuje powiat grójecki, wchodzący w skład guberni warszawskiej i województwa warszawskiego. Przyjęcie powiatu jako jednostki administracyjnej ograniczyło liczebność badanych dóbr ziemskich do około 130-150 majątków. Zawężenie ram geograficznych ma słabe i mocne strony. Z jednej strony nie daje ono pełnego obrazu sytuacji ziemianstwa w rejonie Warszawy, z drugiej jednak umożliwia precyzyjne omówienie tematu oraz porównanie grójeckich majątków ziemskich z innym

powiatami guberni i województwa warszawskiego. Wspomnieć należy, iż większa własność ziemska z okolic Warszawy doczekało się już kilku znaczących publikacji: Danuty Rzepniewskiej *Ziemiaństwo w kręgu oddziaływania Warszawy 1807-1864* (Warszawa 1982), Włodzimierza Micha *Związek Ziemian w Warszawie (1916-1926). Organizacja i wpływy* (Lublin 2007), Ireny Żabińskiej *Ziemiaństwa z województwa warszawskiego w latach 1918-1944* (Toruń 2011). Dysertacja, mimo geograficznego ograniczenia do jednego powiatu, wypełnia lukę w badaniach nad ziemiaństwem warszawskim, gdyż obejmuje ona nie tylko międzywojnie, ale przede wszystkim lata 1864-1918, które nie doczekały się takich opracowań, jak okres do 1864 r. oraz lata 1918-1945.

Większych zastrzeżeń nie budzi struktura pracy. Została ona skonstruowana w oparciu o kryterium problemowo-chronologiczne i składa się z sześciu rozdziałów, te z kolei dzielą się numerowane podrozdziały, w obrębie których wydzielono punkty i podpunkty. Taki układ jest logiczny, ale wątpliwości budzi rozkład pewnych problemów w obrębie poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów.

Rozprawę rozpoczyna rozbudowany wstęp. Autor klarownie określił w nim cel pracy, wyjaśnił wybór cezur czasowych i ram geograficznych. Przedstawił następnie stan badań nad ziemiaństwem na ziemiach polskich, w Królestwie Polskim oraz guberni i województwie warszawskim, w tym również w powiecie grójeckim. Umiejętnie zdefiniował pojęcia: ziemiaństwo, ziemianie, większa własność ziemska, właściciel ziemski. Ostatnim składnikiem wstępu była charakterystyka powiatu grójeckiego jako rolniczego zaplecza Warszawy (s. 31). Zabrakło jednak informacji o miejscowym rolnictwie, szeroko natomiast scharakteryzowano sadownictwo.

W rozdziale pierwszym sportretowano środowisko grójeckich właścicieli ziemskich – ich strukturę społeczną, narodową, życie codzienne oraz ziemiańskie siedziby (pałace i dwory). Na stronie 43 Autora wspominał o „różnych kategoriach”, wedle których ustalono strukturę właścicieli ziemskich, ale nie podał o nich szczegółowych informacji. Z treści wynika, iż przyjęto kryterium posiadania tytułu arystokratycznego i wielkości majątku. Do elity właścicieli ziemskich Habilitant zaliczył arystokrację, reprezentowaną przede wszystkim przez książąt Lubomirskich. Drugą grupę reprezentowały „rody aspirujące do arystokracji, należące do zamożnego ziemiaństwa, o wysokiej pozycji społecznej, dzięki posiadanemu prestiżowi, dobrym koligacjom”. Trzecią grupę reprezentowało „ziemiaństwo średnie” – właściciele majątków ziemskich liczących od kilkuset do ponad tysiąca hektarów. Do czwartej grupy zaliczono „właścicieli małych folwarczków”. W dalszej części rozdziału Autor dokonał analizy

pochodzenia narodowego, społecznego właścicieli ziemskich. Jest interesująca analiza ziemiańskiej zbiorowości, będąca kontynuacją prac Danuty Rzepniewskiej nad ziemianstwem w okolicach Warszawy w pierwszej połowie XIX w. Autor podkreślił zjawisko fluktuacji w obrębie warstwy większych właścicieli ziemskich, zwłaszcza dopływ nowych ludzi („nowe ziemianstwo”), ale pominął natomiast proces przeciwny – ekonomiczną i społeczną degradację dotychczasowych ziemian, „wysadzonych z siodła” przez ogólne zjawiska ekonomiczne lub nieumiejętne prowadzenie majątku ziemskiego po uwłaszczeniu chłopów, jego zadłużenie itp. Autor nie pominął charakterystyki ziemiańskich rezydencji – pałaców i dworów. Po generalnym prowadzeniu do tejże tematyki, Autor przeszedł do omówienia wybranych dworów i pałaców. Problematyka ta omówiona jest chaotycznie, gdyż na stronach 62-64 dokonano omówienia kilku siedzib (Nowa Wieś, Mała Wieś, Boglewice, Długowola), a na stronach 61, 65-66 czytelnik zapoznaje się z ogólną charakterystyką pałaców i dworów, od strony 66 znowu Autor powraca do prezentowania poszczególnych domów ziemiańskich. W powyższych rozważaniach należało dokonać ogólnej charakterystyki ziemiańskich siedzib, a następnie przejść do egzemplifikowania pewnych zjawisk. Mocniej należało zaakcentować podział na pałace i dworki, odpowiadający przecież strukturze społecznej i majątkowej poszczególnych rodzin lub właścicieli ziemskich. W dalszej części rozdziału omówiono ziemiańską codzienność i obyczajowość. Ta część rozprawy nie wnosi nic nowego do naszej wiedzy na temat ziemiańskiego dnia codziennego. Zabrakło też przykładów z życia codziennego grójeckich ziemian. Wyjaśnienia wymaga informacja, dlaczego ziemianstwo grójeckie tak rzadko podróżowało do Warszawy. Jest niewątpliwie informacja zaskakująca, wzięwszy pod uwagę bliskość Warszawy i mobilność ziemianstwa. W zakończeniu natomiast (s. 314-315) jest mowa o licznych podróżach do Warszawy, w celach edukacyjnych (ziemiańska młodzież), w ramach działalności organizacyjnej, czy też na zakupy.

W rozdziale drugim zaprezentowano zmiany własnościowe w obrębie właścicieli dóbr ziemskich spowodowane uwłaszczeniem, parcelacją, serwitutami oraz strukturę majątkową wielkiej własności. Bardzo szczegółowo omówiono parcelację, rozwiązanie problemu serwitutów, natomiast słabiej prezentuje się kwestia uwłaszczenia i reform rolnych w dobie II RP. W przypadku uwłaszczenia pominięto kluczowy dla wielkiej własności proces wypłaty odszkodowań. Samo proces uwłaszczenia został omówiony z perspektywy chłopów, a praca przecież jest poświęcona większej własności ziemskiej. Przy analizie ustawodawstwa rolnego w okresie międzywojennym pominięto uchwałę sejmową z 1919 r., konstytucję marcową, która przyjmując zasadę nienaruszalności własności prywatnej i pełnego odszkodowania za majątek

przejęty przez państwo obaliła zasady ustawy o reformie rolnej z 1920 r. Bardzo ogólnie omówiono realizację dekretu PKWN z 6 IX 1944 r. w powiecie grójeckim. Mimo tych usterek jest to rozdział kluczowy dla całej dysertacji, ponieważ pokazuje przeobrażenia w obrębie grójeckiej społeczności większych właścicieli ziemskich na przestrzeni ośmiu dekad.

Kolejne rozdziały poświęcone zostały różnym formom aktywności właścicieli dóbr ziemskich. W rozdziale trzecim zaprezentowano działalność gospodarczą, na którą składało się rolnictwo, hodowla, leśnictwo, przemysł, spółdzielczość wiejska. Zastrzeżenia budzi struktura podrozdziałów. W podrozdziale „Rolnictwo” umieszczone zostały różne sfery ekonomicznej działalności człowieka jako: hodowla, leśnictwo, przetwórstwo owoców i warzyw. Zagadnienia związane z hodowlą, szeroko i dokładnie omówione, jak również leśnictwo powinny być ujęte w osobne podrozdziały. Dla określenia gospodarczej aktywności ziemian w zakresie drzewostanu Autor używa pojęcia „lasy”, co nie oddaje do końca treść tej części rozprawy. Należało je zastąpić terminami „leśnictwo” lub „gospodarka leśna”. Zagadnienia związane z przetwórstwem owoców i warzyw powinny znaleźć się w podrozdziale drugim o przemyśle. Terminologiczny i tematyczny chaos potęguje pomieszanie problemów. Podrozdział „Rolnictwo” rozpoczyna się analizą struktur gruntów, zasiewów i plonów, następnie Autor przenosi czytelnika w problematykę hodowli, sadownictwa, szkółkarstwa, warzywnictwa, nasiennictwa, lasów, przetwórstwa owoców i warzyw, by znów powrócić rolnictwa, a dokładnie do postępu technicznego. Zagadnienia związane ściśle z rolnictwem, czyli z uprawą zbóż, ziemniaków i buraków cukrowych, powinny zostać skondensowane w jeden blok tematyczny. Zagadnienia spółdzielni mleczarskiej w ramach podrozdziału o spółdzielczości wiejskiej pokrywają się z hodowlą, opisywaną wcześniej. Zabrakło informacji o przykładach zaangażowania ziemian w działalność spółdzielni. Nie ustalono, ile było spółdzielni mleczarskich z udziałem ziemia. Ta część dysertacji jest opisem dziejów spółdzielczości w powiecie grójeckim, a nie roli właścicieli ziemskich w tej formie gospodarowania. W dalszej części rozdziału umiejętnie przedstawiono uprzemysłowienie grójeckich majątków ziemskich.

Rozdziały czwarty ukazuje działalność polityczną w czasie powstania styczniowego, w okresie 1864-1918, w dobie Wielkiej Wojny, w okresie międzywojennym oraz w czasie II wojny światowej. Dostrzec można rozbieżność między tytułem rozdziału „Aktywność polityczna. Działalność niepodległościowa” a treścią. Zabrakło w nim analizy postaw politycznych i aktywności politycznej właścicieli ziemskich w okresie 1864-1918 oraz w okresie międzywojennym na tle ruchu endeckiego i konserwatywnego. Podrozdziały

skonstruowane zostały w oparciu o kryterium chronologiczne: „Powstanie styczniowe”, „Polityka caratu wobec ziemiaństwa po powstaniu styczniowym”, „Podczas Wielkiej Wojny”, „W Polsce niepodległej”, „Okres okupacji niemieckiej 1939-1945”. Od głównej problematyki odbiega część poświęcona polityce władz rosyjskich, celem rozprawy nie jest bowiem analiza postaw i działań władz wobec większej własności ziemskiej, lecz zjawisko przeciwstawne – poglądy i aktywność ziemiaństwa na temat funkcjonującego w określonym przedziale czasowym systemu politycznego, sytuacji prawno-administracyjnej, ustrojowej (np. w epoce rozbiorowej, w II Rzeczypospolitej przed i po zamachu majowym). Opis zaangażowania ziemiaństwa w powstanie styczniowe sprowadza się do wymienia nazwisk poszczególnych powstańców, analizy ich biogramów. Autor przechodzi od jednego biogramu do drugiego, narracja nie ma związków przyczynowo-skutkowych. Nie stworzono portretu zbiorowego ziemiańskich uczestników styczniowej insurekcji. Na wstępie podrozdziału „Powstanie styczniowe” Autor wymienia dwóch „najbardziej znanych” powstańców – ks. Stanisława Lubomirskiego i Bronisława Ryxa, ale w dalszej treści wprowadził między ich sylwetki postać Ludwika Łaszcza, na dodatek w tym samym akapicie, w którym omówiono sylwetkę Lubomirskiego (s. 209).

Rozdział piąty poświęcony został działalności społecznej w dwóch formach, a mianowicie w strukturach różnych organizacji rolniczych, łowieckich, finansowych, Związku Ziemian oraz aktywności jednostek na płaszczyźnie naukowej, oświatowej i kulturalnej. Podobnie jak w poprzednich rozdziałach dostrzec można nieprecyzyjny dobór treści do tytułu podrozdziałów, i tak w podrozdziale pierwszym „Organizacje rolnicze i inne” zamieszczono działalność sądowniczą i publicystykę na łamach prasy. Drugi podrozdział „Działalność oświatowa, naukowa i kulturalna. Mecenat” wyraźnie narzuca dwa kluczowe zagadnienia: działalność ziemian na polu nauki, kultury i oświaty oraz wspieranie, opiekę i finansową pomoc dla ludzi kultury i sztuki. To pierwsze zagadnienie zostało solidnie ukazane, ale to drugie nie zostało zaakcentowane. Wedle ustaleń Habilitanta ziemiański mecenat ograniczał się więc do wspierania Kościoła i szkolnictwa. W dobie rozbiorów powiat grójecki, jak całe Królestwo Polskie, na polu oświaty borykał się z dwoma zagadnieniami – analfabetyzmem i rusyfikacją. Wymieniono najważniejsze placówki (szkoły średnie, szkolnictwo elementarne, ochronki), zakładane lub wspierane przez właścicieli ziemskich. Obok oddolnych inicjatyw wyróżniono w pracę grójeckich ziemian w strukturach Polskiej Macierzy Szkolnej oraz w radach szkolnych powiatowych. Rozdział ten osłabia chaos – zagadnienia tematyczne przewijają się z wątkami chronologicznymi (rewolucja 1905, I wojna światowa), Autor kilkakrotnie podaje rok 1905

jako przełomowy dla losów szkolnictwa w Królestwie Polskim. W świetle ustaleń Doktoranta ziemiaństwo grójeckie przejawiało typowe dla tego środowiska pasje i zainteresowania: historia, heraldyka, kolekcjonerstwo, opieka nad zabytkami. Na tle środowiska wybijały się postaci Adama Bonieckiego i ks. Jana Tadeusza Lubomirskiego. Również praca na rzecz Kościoła rzymskokatolickiego nie odbiegała od standardowych postaw (zapisy na hipotecę dóbr, pomoc przy budowie i odbudowie świątyń). Przy analizie działalności dobroczynnej zabrakło wprowadzenia do problematyki, a podrozdział temu zagadnieniu poświęcony rozpoczyna się omówienia powołania Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych. Działalność dobroczynną ziemian należało wyraźnie rozdzielić na formę zinstytucjonalizowaną (towarzystwa dobroczynności) i bieżąca pomoc dla potrzebujących w lokalnych wspólnotach. Doktorant wskazuje szereg przykładów zaangażowania właścicieli ziemskich w życie lokalnych społeczności na szczeblu gminy, co wynikało z ziemiańskiego etosu i poczucia odpowiedzialności. Działalność taka nie odbiegała od innych regionów Polski.

Ostatni, szósty rozdział, zatytułowany „Wieś a dwór”, w zamiarze Autora miał ukazać relacje między właścicielami dóbr ziemskim a ludnością chłopską. Zaprezentowany w tej części dysertacji opis stosunków społecznych jest bardzo ogólny, zabrakło w nim analizy sytuacji w samym powiecie grójeckim, czy też w guberni i województwie warszawskim. Interesujący fragment wspomnień Stanisław Czekanowskiego o sytuacji na wsi w powiecie grójeckim zimą 1918/1919 r. znalazł się w przypisie, a nie w tekście głównym. Niektóre wątki tematycznie są związane z rozdziałem poprzednim (pomoc medyczna ziemiaństwa). Autor skoncentrował się na wydarzeniach rewolucji 1905 r., pierwszych miesiący niepodległej Polski (przełom lat 1918 i 1919). Zabrakło analizy okresu od uwłaszczenia do 1905 r. Występuję chaos chronologiczny, Autora wraca do wcześniejszych wydarzeń, to znów przenosi narrację w przyszłość. Opis niektórych wydarzeń jest dublowany, np. dwukrotnie wspomniano strajki służby folwarcznej wiosną 1925 r. Rozdział ten prezentuje się najslabiej w całej pracy, a zamieszczone w nim kwestie mogłyby być „rozparcelowane” między inne jej części. Dominuje w nim problematyka robotników rolnych, zatrudnionych przez właścicieli ziemskich. Kwestia relacji między ziemiaństwem a włościanami-samodzielnymi gospodarzami została zaś zmarginalizowana.

Podstawę źródłową dysertacji tworzą źródła rękopiśmienne, źródła drukowane, prasa oraz wydzielone przez Autora, ale będące częścią źródeł drukowanych, wydane drukiem pamiętniki i wspomnienia. Autor przeprowadził kwerendę w ośmiu archiwach i bibliotekach, obejmujących łącznie 21 zespołów archiwalnych, jedno wspomnienie rękopiśmienne, dwa

maszynopis prac naukowych z okresy międzywojennego (historia Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, monografia powiatu grójeckiego). Kluczowe znaczenie dla rozprawy miały zasoby grójeckiego oddziału Archiwum Państwowego w Warszawie oraz Archiwum Głównego Akt Dawnych i Archiwum Akt Nowych. Z pozostałych instytucji Autor wykorzystał pojedyncze źródła. Za niezrozumiałe uznać należy podanie w bibliografii numerów sygnatur jedynie przy zespołach Archiwum Akt Nowych (trzy jednostki). Brak danych o ilości zbadanych jednostek z pozostałych archiwów nie pozwala na określenie, czy kwerenda była szeroka, czy też zawężała się do pojedynczych teczek z podanych zespołów. Ustalić to można jedynie na podstawie analizy przypisów. Generalnie Autor starał się dotrzeć do materiałów związanych z dziejami powiatu grójeckiego i tamtejszego ziemiaństwa.

Solidnie prezentuje się bibliograficzne zestawienie źródeł drukowanych. Autor wykorzystał materiały statystyczne, księgi adresowe, roczniki i sprawozdania Centralnego Towarzystwa Rolniczego, materiały wydane z inicjatywy innych organizacji rolniczych i Związku Ziemian w Warszawie.

Licznie reprezentowana jest prasa, ale brak roczników lub numerów poszczególnych tytułów nie pozwala na danie odpowiedzi na pytanie – jak szeroka chronologicznie była ta prasowa kwerenda. Znow sięgnąć należy do przypisów. Ich analiza daje jednoznaczną odpowiedź – kwerenda prasowa, a przynajmniej jej wyniki ograniczały się do pojedynczych numerów gazet i czasopism. We wstępie Autor nie przekazał informacji o zakresie i wynikach kwerendy prasowej.

Bibliografia zawierała kluczowe pozycje na temat dziejów ziemiaństwa polskiego, powiatu grójeckiego, dziejów społeczno-gospodarczych Królestwa Polskiego. Ma ona, co jest oczywiste, charakter selektywny. Dostrzec w niej można jednak pewne braki lub niekonsekwencje. Omawiając literaturę na temat uprzemysłowienia majątków ziemiańskich pominięto tom 7 łódzkich „Studiów z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku”, poświęcony tematyce uprzemysłowienia dóbr ziemskich i postaw ziemiaństwa wobec przemysłu (s. 185, przypis 514). W bibliografii pojawiły się dwie publikacje Włodzimierza Micha (*Ideologia polskiego ziemiaństwa i Związek Ziemian w Warszawie (1916-1926). Organizacja i wpływy*), a zabrakło innych jego prac na temat Związku Ziemian w Warszawie i ziemiańskiej publicystyki (*Wyzyskiwacze przeciw wywrotowcom. Walka Związku Ziemian w Warszawie ze Związkiem Zawodowym Robotników Rolnych Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1926, Przeciw pauperyzacji i wywłaszczeniu. Walka Związku Ziemian w Warszawie o opłacalność produkcji i zachowanie własności folwarcznej w latach 1916-1926, W obliczu*).

wywłaszczenia. *Kwestia reformy rolnej w publicystyce ziemiańskiej 1918-1939*). Pominięte zostały monografie Andrzeja Przegalińskiego *Spoleczna działalność ziemiaństwa lubelskiego w latach 1864-1914, Wokół dworu i parku. Studia z duchowej i materialnej kultury ziemiaństwa lubelskiego po powstaniu styczniowym*). Informacje na temat ludności wiejskiej powiatu grójeckiego w czasie Wielkiej Wojny odnaleźć można publikacji Marka Przeniosły *Chłopi Królestwa Polskiego w latach 1914-1918*, Kielce 2003. W wykazie literatury Autor starał się zamieścić kluczowe prace na temat ziemiaństwa w Królestwie Polskim i innych dzielnicach, ale nie był konsekwentny w tworzeniu tego zestawienia. W przypadku Ziemi Zabrzanych znalazły się prace Tadeusza Epszteina o ziemiaństwie Podola, Wołynia i Kijowszczyzny, ale zabrakło z kolei dorobku Romana Jurkowskiego o ziemiaństwie na Litwie i Białorusi.

Wątpliwości budzi zapis niektórych pozycji bibliograficznych. Biogramy z Polskiego Słownika Biograficznego powinny traktowane jako osobne pozycje w bibliografii, a nie ujęte w jeden zapis Polski Słownik Biograficzny, t. 1-53, Kraków-Warszawa 1935-2020.

Pewne fragmenty rozprawy składają się z przepisanych materiałów źródłowych, bez autorskiego komentarza, refleksji, opracowania i interpretacji. Wyjątkowo niekorzystnie prezentuje się część poświęcona majątkom przeznaczonym do przymusowej parcelacji na podstawie ustawy o reformie rolnej z 1920 r. (s. 99-120). Autor zaprezentował wykaz tych majątków, ale nie dokonał ich szerszej analizy, ograniczając się do zaledwie kilkunastowersowego podsumowania (s. 120). Na stronach 56-57 przedstawiono dwa życiorysy właścicieli ziemskich, Mariana Trippenbacha, Stanisława Kławe i Mariana Hłaski, są to encyklopedyczne biogramy wtłoczone sztucznie w narrację, bez związku przyczynowo-skutkowego z wcześniejszym i późniejszym fragmentem rozprawy.

Zastrzeżenie budzi terminologia użyta w kilku miejscach. Analizując początki uprzemysłowienia dóbr ziemskich w XVIII w. i zakładanie manufaktur, Autor używa określenia „bogata szlachta”, natomiast manufaktury powstały przede wszystkim w dobrach magnatów. W zakończeniu, pisząc o chłopach i ziemianach używa terminu „stany” zamiast warstwy czy klasy.

Całą pracę i zakończenie cechuje brak szczegółowych odniesień do innych regionów Królestwa Polskiego i centralnej Polski, a zwłaszcza guberni i województwa warszawskiego. Autor nie pokazuje nam różnic i podobieństw w losach, aktywności, postawach i poglądach ziemiaństwa grójeckiego i innych części ziem centralnej Polski. Liczna literatura na temat

dziejów ziemiaństwa w Królestwie Polskim i Drugiej Rzeczypospolitej pozwala przecież na takie analizy.

Bardzo cennym uzupełnieniem tekstu są aneksy zawierające wykazy właścicieli ziemskich w powiecie grójeckim na przestrzeni badanego okresu. Za mankament uznać można brak materiału ilustracyjnego, czyli fotografii wybitnych ziemian, pałaców, dworów, czy też innych obiektów oraz map.

Słabą stroną pracy jest warstwa językowa i stylistyczna. W pracy występują liczne błędy, niezrozumiałe stwierdzenia, tzw. literówki, braki akapitów, braki spacji, niekonsekwencje w stosowaniu skrótów; w pracy jest wykaz skrótów, w tekście podane pełne nazwy instytucji, a następnie ich skróty, ale nie przy wszystkich nazwach własnych jest to stosowane, np. PKZ pojawia się od razu w wersji skróconej. Autor niekonsekwentnie stosuje inicjały imion. W tekście mamy różny zapis inicjału imienia i nazwiska Jana Tadeusza Lubomirskiego – pojawia się zapis Tadeusz ks. Lubomirski, Jan T. Lubomirski, Jan Lubomirski. Niejednolicie zostały skonstruowane tytuły tabel: tytuły niepogrubione i pogrubione, kropki i ich brak po kolejnych numerach tabel, tabele nr 6 i 18 nie mieszczą się w całości na kartach rozprawy. Generalnie odnieść można wrażenie, iż tekst powstawał w pośpiechu i nie doczekał się należytej redakcji.

Poniżej zamieszczony został wykaz redakcyjnych niedociągnięć:

- s. 41 – brak przypisu z informacją o cytowanym źródle,
- s. 44 – małowiejskiego powinno być pisane z małej liter,
- s. 76 winno być Bolesław Wieniawa-Długoszowski,
- s. 93 – brak informacji o jednostce powierzchni w tabeli nr 3,
- s. 95 – jest mowa o uchwale sejmowej w sprawie reformy rolnej, a winna być ustawa,
- s. 190 – brak początkowego znaku cudzysłowu apostrofowego („), oznaczającego początek cytatu,
- s. 210 – zabrakło informacji o służbie wojskowej Władysława Mysorowicza, pojawił się w pracy cytat – wypowiedź ojca Władysława Mysorowicza, ale bez autorskiego komentarza,
- s. 212 – słowo Kościół powinno być z wielkiej litery, przy informacji o konfiskacie zabrakło podania kościelnej instytucji, która była właścicielem skonfiskowanego majątku,

- s. 239 – powinno być Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki, a nie Franciszek Drucki-Lubecki (ziemianin, polityk z czasów II RP),
- s. 238 – razi sformułowanie „inicjowali inicjatywy”,
- s. 241 – jest „Sekcja przemysłu Rolnego”, a powinno być Sekcja Przemysłu Rolnego,
- s. 258 – bardzo fatalnie brzmi fragment „Mecenat na polu oświatowym był bardziej rozpowszechniony niż dobroczynność na inne cele, może z wyjątkiem pomoc dla Kościoła”,
- s. 262 – nietrafne stwierdzenie „na łamach PZŁ” – PZŁ to skrót Polskiego Związku Łowickiego, jest to więc organizacja, a nie czasopismo,
- s. 269 – nie brzmi dobrze użycie sformułowań „niejaki”, należało podać imię i nazwisko Hermanaa Schulze z Delitzsch,
- s. 296 – „Justyna z Waltuchów Edwardowa Bersonowa w 1917 r., gdy w Boglewicach stacjonowały tabory Legionów, opiekowała się nimi tamtejsza dziedziczka”,
- s. 306 – Autor wprowadził zdanie „Pracowały w nich różne kategorie pracowników”, ale dalej już nie dokonał szerszej ich klasyfikacji i powrócił do problematyki robotników rolnych i strajków,
- s. 308 – nie wyjaśniono, co znaczy „13 jednostek” opalu,
- s. 323 – pod tabelą podano źródło, ale informacja o miejscu wydania, a w przypadku braku takiej informacji należało dodać [brak miejsca wydania],
- s. 323 – w aneksie nr 2, w kolumnie nr 3 pt. „Obszar całkowity” zabrakło informacji o jednostce powierzchni (morgi, dziesięciny, hektary).

Mimo powyższych mankamentów, pracę ocenić należy pozytywnie. Jest ona oryginalnym, rzetelnym, udokumentowanym źródłowo studium nad lokalną społecznością ziemiańską. Habilitant umiejętnie pokazał, jak w skali powiatu nakładały się na siebie wielkie procesy historyczne i losy pojedynczych rodzin ziemiańskich i majątków ziemskich. Ukazał dalej rolę ziemiaństwa w dziejach lokalnych wspólnot, zwłaszcza na polu gospodarki, życia społecznego i politycznego. Przez swą rozprawę wypełnił lukę w studiach nad rolą większej własności ziemskiej w społecznościach lokalnych, reprezentowanych dotąd głównie przez analizę pojedynczych rodzin ziemiańskich i dóbr ziemskich. Z drugiej strony, na przykładzie powiatu grójeckiego, potwierdził ogólnopolskie procesy społeczno-ekonomiczne, obejmujące

kurczenie się ekonomicznej, społecznej, politycznej roli ziemiaństwa na ziemiach polskich, zwłaszcza zjawisko zmniejszaniem się areалу ziemi klasyfikowanej jako większa własność ziemska.

Kolejną pozytywną stroną rozprawy jest jej interdyscyplinarność. Łączy ona w sobie badania nad dziejami politycznymi, społeczno-gospodarczymi, nauki i kultury materialnej oraz genealogii. Autor wprowadził liczne wątki biograficzne i genologiczne, śledzi losy i rodzinne koligacje poszczególnych grójeckich ziemian. Ożywia to narracje, a czytelnik ma świadomość, iż tytułowa wielka własność ziemska, to nie tylko hektary pól ornych i lasów, stada krów, koni i owiec, ale ludzie i rodziny z wyzwaniami dnia codziennego.

Biorąc pod uwagę te elementy, oceniając pracę całościowo, stwierdzam, iż spełnia ona wymogi stawiane rozprawom doktorskim w artykuale 13.1. ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z 2003 r. z późniejszymi zmianami oraz dopuszczam ją do dalszego postępowania w przewodzie doktorskim Pana mgr. Marcina K. Schirmera.

Tomasz Rączal